EEN CULTUURHISTORISCHE FIETSTOCHT

in het buitengebied van Terwolde en Nijbroek

FIETSEN LANGS IJSSELHOEVEN EN SPIEKERS

Tussen de Veluwe en de IJssel ligt een van de mooiste landschappen van Nederland. Deze cultuurhistorische fietstocht brengt u rondom de historische dorpen Terwolde en Nijbroek in de gemeente Voorst. Maak kennis met het ontstaan van bijzondere landschappen, monumentale IJsselhoeven en de geschiedenis van haar bewoners, spiekers en andere cultuurhistorische elementen.

Ontginning Nijbroek

NIJBROEK
De polder van Nijbroek is een van de oudste broekontginningen van Nederland (14e eeuw). De naam 'broek' zegt het al: het is van oorsprong een vochtig relatief laag gelegen gebied dat vooral als hooi- en grasland werd gebruikt. De bijzondere planmatige broekontginning is kenmerkend voor het gebied. Van oorsprong stonden er veel meidoornhagen, knotwilgen en elzenhout in het gebied, maar veel hagen zijn inmiddels uit het landschap verdwenen. De polder kent behalve veel sloten, ook bosjes en grienden, vooral in de zuidelijke helft.

TERWOLDE
Het vruchtbare oeverwallenlandschap van Terwolde ziet er heel anders uit dan de polder van Nijbroek. De percelen en wegen volgen de rivier en zijn daarom juist grillig van aard. Er is sprake van een onregelmatige blokverkaveling met weinig sloten. Naast hoogstamfruitbomen komen er houtsingels, erfbeplantingen, knotwilgrijen en bosjes voor. De uiterwaarden van Terwolde zijn ook onregelmatig verkaveld en deze zijn in gebruik als grasland. Een groot deel van de uiterwaarden is afgegraven voor de baksteenindustrie.

Start: parkeerplaats bij de Cosmas en Damianuskerk, Molenweg 2 in Terwolde.
Lengte: 32 km. De route is niet gemarkeerd. Gebruik de kaart met de route en de nummers van de fietsknooppunten.

IJsselhoeven
In de vallei van de rivier de IJssel liggen bijzondere boerderijen, de IJsselhoeven. De IJsselhoeven met hun dwarse voorhuizen, de grote tuinen met vaak een rode beuk en de grote schuren zijn hier karakteristiek. Ze zijn vaak ontstaan uit nog oudere hallenhuisboerderijen, waar in vroeger tijden mens en dier onder één dak leefde. In de tweede helft van de 19de eeuw konden de boeren in de IJsselvallei zich veroorloven om vóór hun boerderij een dwars voorhuis te plaatsen. Dat was vooral te danken aan de hoge prijzen, die graan opleverde vanaf 1850. De vraag naar en de handel in graan nam toe. Op de rivierklei langs de IJssel was de graanopbrengst hoog. Daarnaast speelde de nabijheid van de Hanzesteden een grote rol. Uit die tijd stammen dan ook die voorname dwarse voorhuizen van boerderijen, veelal door architecten ontworpen en met solide materialen gebouwd. Vóór de Eerste Wereldoorlog stortte de graanprijs in en kwam er een einde aan de 'rijke tijd' in de IJsselvallei. De meer dan driehonderd bewaard gebleven IJsselhoeven vormen de stille getuigen van deze geschiedenis.

IJsselhoeve De Middenhof

Historische foto van De Grote Beurse

Een boomgaard in Terwolde

De Grote Beurse

1. Picknickbank met uitzicht over uiterwaarden

Rust lekker uit op de picknickbank. Lees meer over de historie en de bezienswaardigheden in het landschap op het informatiepaneel.

2. De Grote Beurse

Een van de grote boerderijen (aan de rechterzijde) op de Essenhoek is de Grote Beurse, ook wel Beurze of Burse genoemd. Hiervan zijn de oudste geschreven gegevens van Terwolde bekend. In het jaar 960 gaf de Duitse koning Otto een aantal boerderijen, waaronder de Grote Beurze, aan het Moritzklooster in het Duitse Maagdenburg. Dit klooster is na oorlogshandelingen herbouwd en kreeg de naam klooster Berg. Van de eerste eeuwen is verder niets bekend. De Grote Beurze is later in bezit gekomen van het Deventer Heilige Geest Gasthuis.

3. De Blankemate

Deze T-boerderij heeft een villa-achtig voorhuis, dat met een spouw, een tussenruimte tussen de muren, is gebouwd. Dit was zeer vooruitstrevend voor die tijd. De huidige boerderij is een mooi voorbeeld van een grote statusvolle 19de-eeuwse boerderij in de IJsselstreek. De opdrachtgever was Jacob Derks Bredenoord. De serre aan de voorgevel is van 1912.

Tegenover de T-boerderij De Blankemate gaat de Blankematerweg richting het westen. Het eerste deel van deze weg is deels verhard met klinkers. Dit beklinkerde ‘paardenpad’ zorgde

De Blankemate

> Sluisje Vloeddijk

er vroeger voor dat de paarden in de winter niet wegzakten in de modder. De kleigrond van de polder zorgt er namelijk voor dat bij hevige regenval het water niet goed wegzakt in de grond. In de loop der jaren is er puin op het pad gestort. Recentelijk is het pad in ere hersteld.

4. Sluisje Vloeddijk

De waterstand in de IJssel had grote invloed op het gebruik van de gronden langs de rivier. De oostzijde van de IJssel kende al in de 12de eeuw een dijk van Deventer tot aan Zwolle, zodat bij hoogwater altijd het gebied aan de westzijde overstroomde.
In 1328 gaf graaf Reinald II van Gelre toestemming om een polder aan te leggen in het laag gelegen uitstroomgebied van het IJsseldal. Een dijk van zo'n tachtig centimeter hoog omgorde het 'Nieuwe Broek', een gebied van ruim zeventien vierkante kilometer.
Deze dijk beschermde de gronden alleen

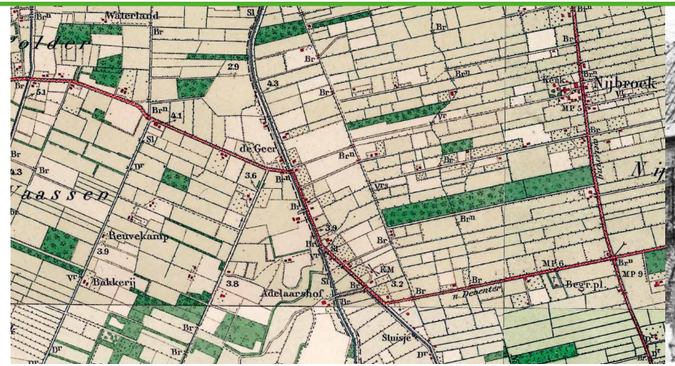

Historische kaart van de Geergraaf (circa 1900)

Het café is nu dorpshuis 'De Arend'

bij normale waterstanden, daarom werd er tegelijkertijd gewerkt aan een hogere dijk dicht langs de IJssel. Om de waterstand te beheersen, werd er zowel aan de zuid- als aan de noordzijde (waar u nu staat) een sluis aangelegd voor de in- en uitlaat van water. De straatnaam Vloeddijk herinnert eraan dat het water vanuit de Zuiderzee tot ver in het IJsseldal kon worden opgestuwd en hier moest worden gekeerd. De huidige sluis dateert uit de 17de eeuw en bestaat uit natuursteen, baksteen en hout. Uit archieven is bekend dat het Karthuizerklooster Monnikhuizen in Arnhem al in 1370 opdracht gaf voor de bouw van deze sluis en tegelijkertijd opdracht gaf voor de oprichting van een polderbestuur.

5. Cope-ontginning en Geer

De middeleeuwse polder Nijbroek is een zogenaamde cope-ontginning, die tegenwoordig nog grotendeels intact is. Bij cope-ontginningen werden moeras- en veengebieden ontwaterd door lange, rechte sloten te graven, die afwaterden op weteringen, die hier haaks op stonden. De afstand tussen begin- en eindpunt en tussen de sloten onderling werd vooraf goed afgesproken, waardoor alle percelen even lang en breed waren. Dit zijn de kenmerkende 'striepen' of slagen van 60 bij 2250 meter. Hier wordt de Geergraaf overbrugd. Deze waterloop vormt de westgrens van het gedeelte van de polder waar de percelen van oorsprong ongeveer dezelfde afmetingen hadden. De oostgrens vormt de Zeedijk,

Steenuil

De steenuil is de kleinste uil van Nederland. In het halfopen cultuurlandschap van Nijbroek voelt de steenuil zich thuis. Hij vindt er voedsel en broedgelegenheid. De steenuil is vooral actief in het donker. Maar als er jongen zijn, zijn ze ook actief in de avond en de vroege morgen. Overdag verblijven ze meestal op vaste 'roestplaatsen' in beplanting, gebouwen of in de nestholte. Overigens is de steenuil een holenbroeder, hij kan zelf geen nestholte maken. Om ze een handje te helpen, plaatsen vrijwilligers speciale steenuilkasten.

Steenuil

waarover het eerste deel van deze fietsroute loopt. Ten westen van de brug ligt Geer, een zogenaamde restontginning. Geer is een oud woord, dat verwijst naar een driehoekig stuk overgebleven land. Omdat de gebieden buiten Nijbroek al eerder waren ontgonnen, was er geen ruimte om ook hier dezelfde vaste maatvoeringen af te spreken. De percelen in dit gedeelte van de polder hebben dan ook een afwijkende vorm.
Op de historische kaart van circa 1900 (pagina 7) is duidelijk het verschil te zien tussen de langgerekte kavels aan de oostzijde van de Geergraaf en de restontginning aan de westzijde van de Geergraaf.

6. Nijbroek

Het dorp Nijbroek vormt de kern van de polder, die sinds 1328 vorm kreeg in het stroomgebied van het IJsseldal. In het midden van de verkavelde percelen werd een vlak van 120 bij 150 meter uitgespaard voor de vorming van de bebouwing. De basisfuncties vonden er hun plek in een cirkel rond het midden: de kerk, de bakkerij, de school, de herberg en de levensmiddelenwinkel.

Daarnaast en er omheen kwamen de woonhuizen.
Nadat Nijbroek in 1339 een zelfstandige parochie werd, kwam het huidige koor van de kerk tot stand, kort daarna gevolgd door het schip en de toren. In de 16de eeuw werd de toren verhoogd. De ruimte rondom de kerk werd tot 1880 gebruikt als begraafplaats. In de akte van oprichting wordt over de mogelijke vorming van een stad gesproken, maar het is er niet van gekomen.
In 2008 kreeg de bewoning een impuls door aan de westzijde van het dorp woningbouw te faciliteren.

7. Spieker Huize Fransenberg

Aan de rechterkant van de Monnikenweg, een zijstraat van de Middenweg, (zie inzet op routekaart) ligt het spieker van voormalig Huize Fransenberg. De naam is ontleend aan een van de richters van Nijbroek die er heeft gewoond: Frans van Apeldoorn. In 1810 bestond het het gebouw niet meer, echter de fundamenten zitten nog steeds in de grond en zijn beschermd.

Spieker

Oorspronkelijk was een spieker (of spijker) een opslagschuur voor graan. Om het graan droog en veilig te bewaren, werden veel spiekers veelal uit steen opgetrokken en waren ze één of meerdere verdiepingen hoog. Soms werden ze op een (al dan niet kunstmatige) hoogte geplaatst en/of omgeven door een gracht. In de middeleeuwen behoorden veel boerderijen tot een hof en moesten de boeren betalingen in natura aan de hofheer betalen. Dit werd in het spieker opgeslagen. Vooral vanaf de 17de eeuw verloren spiekers hun oorspronkelijke functie en werden ze regelmatig vanwege hun statusvolle uiterlijk door de eigenaar tot buitenhuis getransformeerd en tot centrum van een buitenplaats gemaakt. Daarom werden nieuwe buitenhuizen in deze periode ook wel spieker genoemd.

Gravure van Huize Fransenberg gemaakt door Greenwood omstreeks 1740

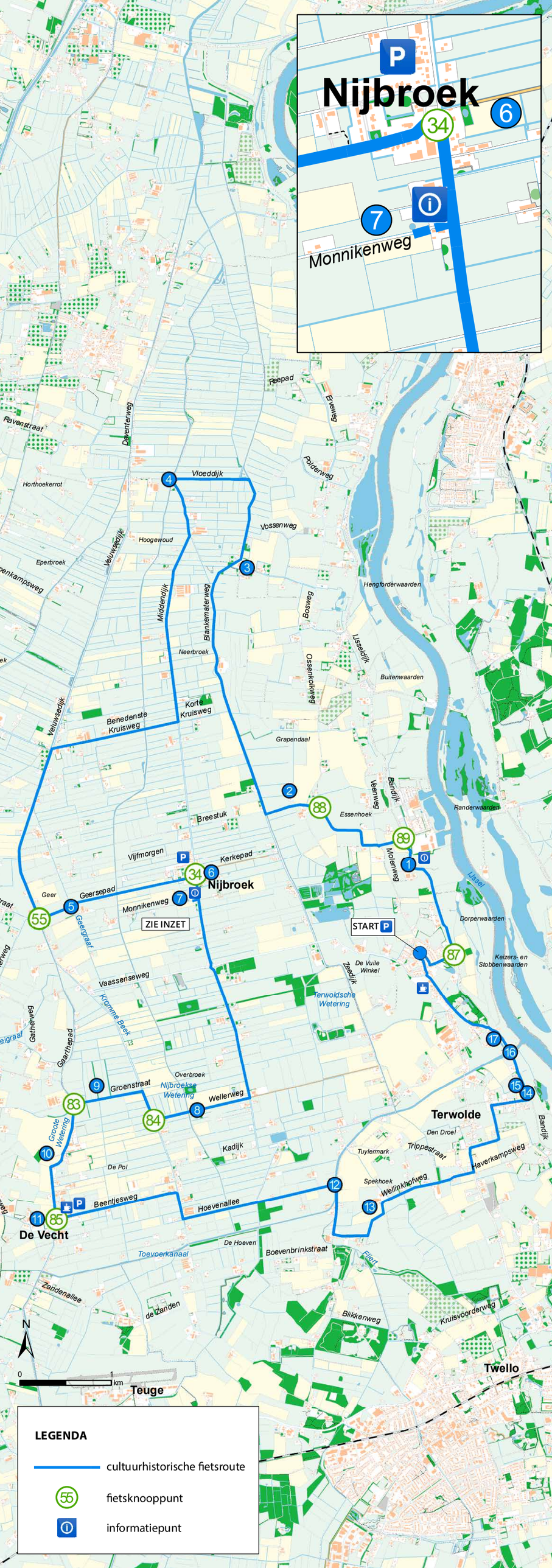
Nijbroek
34
6
7
Monnikenweg
Reepad
Ravenstraat
Dalenterweg
Eiweg
Polderweg
Horthoekerrot
Vloeddijk
Vossenweg
Hoogewoud
Veluwsedijk
Eperbroek
Middendijk
Blankematerweg
Bosweg
Hengforderwaarden
Neerbroek
Ossenkolkweg
Ijsseldijk
Buitenwaarden
Korte Kruisweg
Benedenste Kruisweg
Grapendaal
Veenweg
Bandijk
Essenhoek
Randerwaarden
Breestuk
Vijfmorgen
Kerkepad
Molenweg
Lissel
Geer
Geersepad
Monnikenweg
ZIE INZET
Geergraat
Dorperwaarden
START
De Vuile Winkel
Zedijk
Keizers- en Stobbenwaarden
Vaassenseweg
Terwoldsche Wetering
Kromme Beek
Gatherweg
Gaarthepad
Overbroek
Groenstraat
Nijbroeksche Wetering
Wellerweg
Terwolde
Groote Wetering
Kadijk
Den Droel
Tuylermark
Trippestraat
Haverkampsweg
De Pol
Spekhoek
Wellinkhofweg
Beentjesweg
Hoevenallee
De Vecht
De Hoeven
Boevenbrinkstraat
Toevoerkanaal
Eilert
Zandenellee
de Zanden
Blikkenweg
Kruisvoorderweg
Twello
Teuge
N
0
1
km
LEGENDA
cultuurhistorische fietsroute
fietsknooppunt
informatiepunt

De langgerekte kavels van de polder Nijbroek

De verkaveling van polder Nijbroek op Minuutplan uit 1827

Wellerweg

Houtopstand aan de Groenstraat

8. Wellerweg

De Wellerweg is een reeds lang bestaande weg, die voornamelijk dienst deed om landbouwproducten te vervoeren naar inzamelingspunten of overslagplaatsen, zoals de loswal aan de IJssel in Terwolde. De weg ligt enigszins verhoogd ten opzichte van het omliggende polderland. De weg is nog bijna geheel in oorspronkelijke staat.

9. Geriefhout aan de Groenstraat

De houtopstand aan de rechterzijde van de Groenstraat is één van de laatst overgebleven houtwallen in deze streek. Voorheen kwamen deze veelvuldig voor, het hout diende als boerengeriefhout. De boer gebruikte dit hout: stelen voor gereedschap (essenhout), stookhout, takken voor bezems (berkenhout), stokken voor afrastering en moestuin en nog meer. Ook voor het natuurlijk evenwicht was deze begroeiing van belang: vogels, insecten en wild vonden hier goede huisvesting en schuilmogelijkheden. Door de huidige intensieve agrarische bedrijfsvoering zijn de meeste van deze landschapselementen verdwenen.

Avervoorde

Café de Groot

10. Avervoorde

Achter de lange oprijlaan schuilt landgoed Het Avervoorde, een boerenbedrijf in een rijksmonument. Het oudste deel is het restant van een voormalige spieker of lantershuis voor de landheer. Het is omstreeks 1500 gebouwd op een terp, omdat de IJssel vaak buiten haar oevers trad. In het lantershuis zetelde af en toe de landheer als eigenaar van de omliggende landerijen om een deel van de oogst van zijn pachters in ontvangst te nemen. Omstreeks 1600 werd een boerderij aan de spieker toegevoegd en werd toen aangeduid als Overvoorde, ofwel de overzijde van een voorde. De naam verwijst naar een voorde, dat is een doorwaadbare plaats, in de nabijgelegen wetering.

11. Kruisdorp De Vecht

De Vecht is een kruisdorp: het dorp ligt op de kruising van enerzijds de Grote Wetering met links daarvan de Lochemsestraat-Avervoordseweg en anderzijds de Kerkstraat en de Beentjesweg naar Terwolde. Dit kruisdorp is voor Gelderland zeer uitzonderlijk. De ontwikkeling van de relatief jonge

Waterlopen werden vroeger met de hand gegraven

nederzetting De Vecht houdt sterk verband met de ontginning in de 19de eeuw. De Grote Wetering functioneerde als ontginningskanaal en markeerde de overgang in het landschap: ten westen liggen oudere, onregelmatige patronen en ten oosten is het meer regelmatig verkaveld. Geleidelijk nam ook de bebouwing toe. In noordelijke richting werd niet gebouwd, zodat daar nog een vrij zicht is over het landschap. Op de kruising Avervoordseweg-Beentjesweg staat Café de Groot, al sinds 1749 een begrip.

12. Toevoerkanaal

Het kanaal is gegraven tussen 1914 en 1918 om de wateroverlast te bestrijden. Deze wateroverlast is ontstaan nadat het Beekbergerwoud, dat ten zuidoosten van Terwolde en Nijbroek ligt, werd ontgonnen ten behoeve van de landbouw. Oorspronkelijk diende dit moerasachtige gebied als 'spons', die het afstromende water van de Veluwe vasthield en langzaam vrij gaf aan lager gelegen gebieden rondom Terwolde en Nijbroek. Doordat het Beekbergerwoud deze functie verloor ontstond wateroverlast, met als gevolg dat oogsten mislukten en de leefomstandigheden sterk achteruit gingen. In dezelfde periode zijn ook afwateringen naar het noorden gegraven. Oorspronkelijk was het een afwateringskanaal, nu dient het voornamelijk als waterinlaat vanuit de IJssel

Wellinkhofweg

De Noteboom

om de grondwaterstand op peil te houden. Recentelijk is het kanaal gerenoveerd en zijn er meer natuurlijke elementen aan toegevoegd zoals 'plas-dras zones'.

Aan de rechterkant, vlak vóór de Hoevenalleebrug over het kanaal, ligt een verhoogd stuk grond. Dit is een kunstmatig landschapselement, dat in de periode tussen 1914 en 1918 is aangebracht. De vruchtbare grond, die vrijkwam bij het graven van het Toevoerkanaal, werd tijdelijk opgeslagen op boerenland om later verkocht te worden. Op deze plek is de grond blijven liggen, al dan niet op verzoek van de toenmalige grondeigenaar.

13. Tuylermark

De Tuylermark is de zuidelijkste van de drie Terwoldse marken. Een marke is een van oorsprong afgebakend stuk grondgebied, waar de grond in gezamenlijke eigendom was van de eigenaren van de boerderijen in de buurtschappen. De Tuylermark bestaat eigenlijk uit twee delen. Een oud deel en een deel dat zijn ontwikkeling vindt aan het eind van de 19de eeuw. Het oude deel is de Wellinkhofweg met zijn oude en van oorsprong grote boerderijen. Deze weg ligt op een hoge rug in het landschap en is omgeven door lagere delen, de weidegebieden. Op sommige plaatsen kan men over een laag gelegen weidegebied de landhuizen op de hogere gronden van Twello zien liggen. De Trippestraat loopt door het laatst ontgonnen deel van de Tuylermark. Trippe of treppe is een doorgang van takkenbossen door een sloot of stukje waterig land. Opmerkelijk is dat hier allemaal kleine boerderijtjes staan in tegenstelling tot de oorspronkelijk grote boerderijen aan de Wellinkhofweg.

14. De Noteboom

Bij veel oude herbergen stond een 'doorrij-schuur' zoals hier bij voormalig café de Noteboom. Het was een schuur met aan beide kanten grote deuren. De dorstige boeren of vrachtrijders reden aan de ene kant naar binnen en aan de andere kant eruit. In de schuur werd het paard verzorgd en in het naastgelegen café werd de passant gelaafd en gevoed. Droog en zonder problemen van overig verkeer. De Noteboom is niet meer als café in gebruik. Ook de doorrijschuur bij het Kleine Blokhuis verderop (Bandijk 20) is niet meer als café in gebruik.

Hoogstamboomgaarden

In dit gebied is veel vruchtbare grond, waardoor er van oorsprong veel fruitboom-gaarden aanwezig zijn. Vooral rond 1900 telde het gebied een groot aantal hoogstam-boomgaarden. In de jaren '60 werden premies afgegeven op het rooien van hoogstam, vanwege de lagere productiekosten van laagstam. Het landschap veranderde hierdoor sterk. Momenteel planten verschillende grondeigenaren weer hoogstamfruitbomen op hun erven.

Hoogstamboomgaard

Ter Cera

15. Ter Cera

Aan de linkerkant verscholen achter de bomen ligt Ter Cera. Dit is een 18de eeuws huis, waarvan het grachtenstelsel in het midden van de 20ste eeuw werd gedempt. De voor het huis gelegen kolk gaf een statige uitstraling aan het huis en bood de mogelijkheid om het huis te omgrachten. In 2006 is de kolk weer teruggebracht. De huizen Ter Cera en Matanze zijn door rijk geworden aandeelhouders van de West-Indische Compagnie vernoemd naar een plek, die iets te maken heeft gehad met de zilvervloot van Piet Hein. Ter Cera is genoemd naar Terceira, een eiland dat deel uit maakt van de Azoren.

16. Baron A.C. Van der Feltzgemaal

Het Baron A.C. Van der Feltzgemaal bestaat uit het voormalige stoomgemaal, het aangebouwde voormalige ketelhuis en het elektrische gemaal. Ter verbetering van de waterafvoer van het polderdistrict Veluwe werd in 1916 een plan opgesteld, dat voorzag in de bouw van dit gemaal en het graven van het Toevoerkanaal. Hierdoor werd het water van het zuidelijke deel van de polder bij Terwolde op de IJssel geloosd. Het gemaal was aanvankelijk bekend als het gemaal 't Blokhuis, maar werd later vernoemd naar dijkgraaf baron A.C. Van der Feltz, die zich sterk had gemaakt voor de machinale bemaling van de polder.

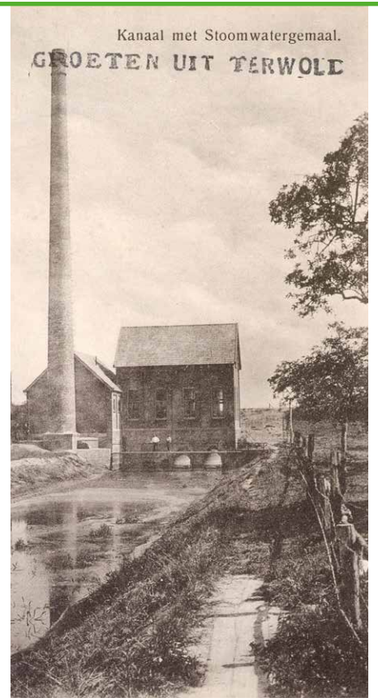

Baron A.C. Van der Feltzgemaal

Zorgvliet

17. Zorgvliet

Aan de linkerzijde ligt het witgepleisterde landhuis Zorgvliet uit 1847, met aan de achterzijde een aangebouwd koetshuis. Haar voorganger stond bekend als 'het buitengoed van Gerrit Noordink'. Het nieuwe Zorgvliet werd ongeveer 50 meter van de dijk herbouwd. De naam van de eerste steenlegger kwam op de gevelsteen te staan: 'Peters den 7 april 1847'. Zorgvliet heeft tot 2000 gefunctioneerd als een agrarisch bedrijf. Op de nok van het dak staat een klokkenstoel waarin de klokken zijn opgehangen, met tentkapje en windveren. Overal in Nederland staan huizen met de naam Zorgvlie(d)(t), waarvan de naamgevers hoopten dat zorgen buiten beeld zouden blijven.

COLOFON

Deze fietsroute is in opdracht van de gemeente Voorst gemaakt door Stichting Landschapsbeheer Gelderland.

Tekst	Werkgroep erfgoedroute Terwolde/Nijbroek
Bron	Monumentenlijst (gemeentelijke en rijksmonumenten) Gemeente Voorst, Oudheidkundige Kring Voorst en Landschapsontwikkelingsplan Van Veluwe tot IJssel (2009), Beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Beeld	Han Bouwmeester, Gemeente Voorst, Oudheidkundige Kring Voorst en SLG
Ontwerp	Kees Nuijten en Studio Ilva
Uitgave	2019

gemeente voorst

Stichting Landschapsbeheer Gelderland
zorg voor ons landschap
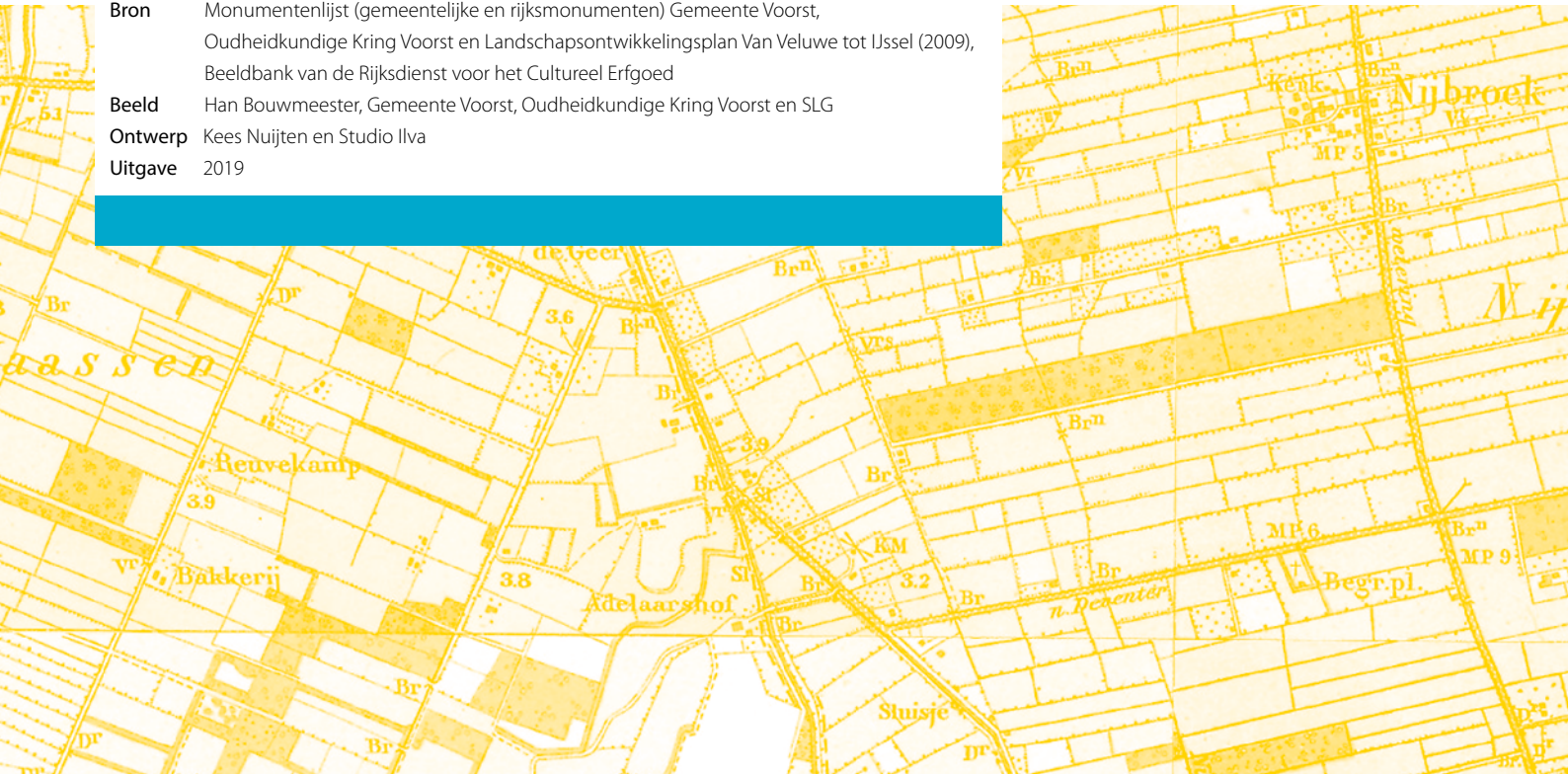
provincie Gelderland